

Kitekintés

A könyvtárak jövőjéről – a British Library szemszögéből

Lang, Brian

Az Orosz Nemzeti Könyvtár (a volt Szaltükov-Scsedrin Könyvtár) alapításának 200 éves évfordulójára emlékeztek 1995. május 24-25-én Szentpéterváron. Az ünnepség keretében rendezték meg *A könyvtárak és a modern társadalom* c. konferenciát. Az ott elhangzott előadásokból négyet bemutatunk most olvasóinknak. *Brian Lang*, a British Library főigazgatója, a nemzeti könyvtárak hagyományos feladatai és az elektronizáció díktálta új feladatok közötti egyensúly megteremtéséről szól, *Philippe Sauvageau*, a quebeci nemzeti könyvtár vezetőjeként lényegében hasonló gondolatokat fejt ki, de hangsúlyozza az állományvédelem és a konzerválás fontosságát is. *Philippe Belaval*, a francia nemzeti könyvtár új épületéről ad összefoglalást, s végül egy nemzeti könyvtári rangot nyert parlamenti könyvtár gondjait ecseteli *Elena Alekszandrovna*. A konferencia többi előadásának szövege megtalálható a Könyvtártudományi Szakkönyvtárban. (A szerk.)

Tapasztalva az Orosz Nemzeti Könyvtár gyűjteményeinek rendkívüli gazdagságát, a könyvtár vezetőségének eltökéltségét a nemzeti könyvtári funkcióinak mind jobb betöltésére, a többi könyvtárral folytatandó együttműködésre, továbbá remélve, hogy a már átadott francia, s az építés alatt álló német és brit nemzeti könyvtár-épület után Szentpétervár is mihamarabb megkapja az annyira igényelt új épületét – ebben az előadásban arról szeretnék beszélni, hogy az új technika hogyan változtatja meg a könyvtárakat és a könyvtárosokat.

Egy könyvtárnak vannak hagyományos feladatai, és ezeket továbbra is be kell töltenie. De sok hagyományos feladatát csak új módon tudja elvégezni. Új használókat fogunk vonzani, és új szolgáltatásokat fogunk kifejleszteni, amelyek nemsokára szintén hagyományosnak fognak minősülni. Ami mindebből a fejlődési folyamatból talán a legfontosabb, az a könyvtárak közötti kapcsolatok fokozatos változása.

Az új technológia kezdi feleslegessé tenni a távolságot mint dimenziót. A könyvtárak akkor virágozhatnak igazán, ha a köztük levő távolságot negligálva erénnyé teszik az együttműködést. Sok lehetőséget csak nemzetközi szinten lehet kiaknázni. Ez azt jelenti, hogy képesek vagyunk tovább lépni abból a stádiumból, amikor mind-egyik ország féltékenyen őrizte, amit a saját kulturális örökségének érzett. Képesek vagyunk megvitatni, hogyan osztozhatunk közösen mindazon, ami ezt az örökséget alkotja.

A könyvtárak képezik az emberiség kollektív emlékezetét. De nem pusztán a múltra tekintenek: ők a megújulás és a kulturális ösztönzés alapja. A könyvtárosok nemcsak a múlt emlékeinek megőrzéséért felelősek, hanem a jelenről szóló publikációk gyűjtéséért is, katalogizálják ezt a tudásanyagot, hogy azt gyorsan és könnyen meg lehessen találni, és egyúttal hozzáférhetővé teszik mindazok számára, akik azt igénylik. Nemcsak a mai, hanem a jövőbeli használóknak is felöltséggel tartoznak, évszázadok múlva is.

A digitális technika megjelenése nem változtatta meg ezeket az alapvető feladatokat, de olyan lehetőségeket kínál, amelyek javíthatják ezeknek a feladatoknak a teljesítését. A számítástechnika, az adattárak és a távközlés egybeolvadása az információ gyorsabb, rugalmasabb és kevésbé helyigényes feldolgozását, tárolását és közvetítését teszi lehetővé, amelynek eredményeképpen már képet alkothatunk a jövő „globális információs társadalmáról”. A könyvtár a könyvek, illetve dokumentumok őrzőhelyéből információközvetítővé vált.

A mai információs környezet egyik meghatározó jellemzője az információ nagy mennyisége. Azt mondják, a világszerte előállított információ mennyisége ötvenként megduplázódik. A British Library kb. 70 ezer időszak kiadványra fizet elő – de a világon 120 ezret adnak ki, és minden évben 5000 új lap jelenik meg. 1994-ben 1,3 millió kötettel gazdagodott a könyvtárunk állománya, ami évente nyolc polckilométert jelent!

Nincs olyan könyvtár, amely átfogó teljességgel tudná gyűjteni a dokumentumokat. Már ma is alapvető követelmény az állományok közös használata. A könyvtárak kevesebb súlyt fektetnek az információ beszerzésére, mint arra, hogy tudják, melyik könyvtárban található meg a keresett adat. A könyvtári állomány jelentése is változik: már nem kell feltétlenül egyetlen helyen lennie. A jövőben olyan könyvtár is lehetséges, amelyben egyetlen kiadvány sem található, a könyvtáros pedig nem a könyvek beszerzője és a gyűjtemény gondozója lesz, hanem a kutató segítője, az adott információ megtalálásában és a hozzáférésben. Ebben a helyzetben alapvető fontosságúak a könyvtári hálózatok, a közös felhasználásra és hozzáférésre vonatkozó megállapodások (a könyvtárak, adatbázisok és mindenfajta információtároló intézmény között), alapve-

tő, hogy el tudjunk igazodni egymás katalógusai-ban, az adatokat gyorsan és könnyen le tudjuk kérdezni, akár a világ másik végéről is. A dokumentumok rendelésének és szolgáltatásának közös szabványa kell legyen. A forrásmegosztás és közös hozzáférés ki kell terjedjen az információs és kulturális tevékenység egészére, a múzeumokra, galériákra, színházakra, hangversenytermekre is.

A legmeglepőbb az, hogy rövid távon nem annyira a technika változásával kell számolnunk. A közeljövőben nem várható újabb drámai fejlemény, amely irányváltatra készítetne bennünket. A számítástechnika nem szüntette meg a könyvtárak és könyvtárosok létjogosultságát. Ami most megy végbe, az inkább a meglévő technika lehetőségeinek a felmérése: elektronikus hálózatok, teljes szövegek továbbítása, képdigitalizálás. Olyan gondjaink vannak, mint a szabványok és az adattovábbítási protokollok, vagy az elektronikus adathordozók véges élettartama, de ezek megoldhatók, s én bízom műszaki kollegáink leleményességében. Azok a nagyon komoly problémák, amelyeket meg kell vizsgálnunk, nem technikai, hanem kulturális, jogi és politikai természetűek.

Vegyük példának a tudományos folyóiratot, amely ma minden kétségen kívül a tudományos eszmecsere kulcsfontosságú eszköze. Tulajdonképpen nem áll másból, mint néhány cikkből, amelyet egybekötöttek, és a köteteket bizonyos időközönként szétküldik. De ezek a kötetek eljutnak a kutatók asztalára, a laboratóriumokba s a könyvtárakba. A tudományos folyóirat fontos eleme a kollegák kritikája, a közlésre elfogadott írások lektorálása, „minőségellenőrzése”. A tudósok és műszaki szakemberek fontosnak tartják a folyóirat áttekintését, hogy lépést tartsanak a fejlődéssel, s a szerzők is biztosak lehetnek abban, hogy a tekintélyes folyóiratokban való publikálás segíti karrierjüket. De vajon a tudományos folyóirat az egyetlen útja-e a kutatási eredmények közzétételének? Az új technika sok előnnyel rendelkezik a hagyományos folyóirattal szemben. Egy külön tanulmányt ki lehet találni, meg lehet írni, lektorálni lehet, és szinte azonnal publikálni lehet az elektronikus hálózatok révén. S nekem, aki skót nemzetiségű vagyok, ebben talán az a legvonzóbb, hogy nem kell pénzt kiadnom a kívánt cikk mellett olyan írásokra, amelyek ugyan egybe vannak kötve velem, de amelyekre valójá-

ban nincs szükségem. Sajnálatos módon az elektronikus folyóirat, nem is beszélve az elektronikusan közölt különálló írásokról, még nem elfogadott, nem tekintélyes forrása a publikálásnak, s még nem mozdítja elő különösebben a szerző karrierjét sem. Tehát: több hatalmat az online folyóiratoknak! Lehet, hogy csak meg kell szoknunk őket.

A hagyományos kiadványok kezelése könyvnyű, nem avulnak el úgy, mint a géphez kötött adathordozók. Egy könyv olvasásához nem kell semmi, még szemüveg sem. A papír mint adathordozó akkor válik problémává, amikor nő az elraktározott mennyiség. Nehéz a visszakeresés, és drága a tárolás. A számítógépesítés mind nagyobb mérvű lehetőségeket kínál az adatok visszakeresésére, s a mágnesszalag, a CD-ROM, a lézerlemez, az interaktív digitális videó optimálisan tudja tárolni a szöveget és a képet, ezeken nagy mennyiségű információ tárolható, s az önköltségi költség is alacsony. Miután lehetővé vált az elektronikusan tárolt adatok emberfeletti sebességgel történő bevitele és visszakeresése, eljött az ideje, hogy a társadalomtudományok és a művészetek is felzárkózzanak. Shakespeare, sőt gyakorlatilag az egész ismert XX. század előtti brit költészet már digitális formában elérhető CD-ROM-on. Lehetséges, hogy a könyvtárügy és a tudomány gyakorlata nagyobb változáson megy át ma, mint Gutenberg óta bármikor.

A British Library különféle módokon használja ki az új technikát. Multimédia-lemezeket adunk ki olyan témákról, mint Nagy-Britannia madarai, a középkor története, a feltalálók és találmányok – és ezekhez a hatalmas gyűjteményünkben meglévő szövegeket, képeket és hangfelvételeket használtuk fel. Kifejlesztettünk egy online katalógust, amely 8 millió könyvtári rekordhoz kínál hozzáférést – már a brit felsőoktatási és tudományos elektronikus hálózaton keresztül is. Ezer CD-ROM lemezen egy millió oldalnyi szabadalmi leírást tettünk kereshetővé egy gigantikus lemeztorony (jukebox) üzembehelyezésével. Aztán hadd említsem meg az „elektronikus Beowulf”-unkat, az ezeréves angol eposz kéziratának digitalizált változatát, amely még a 250 évvel ezelőtti égésnyomokat is eltüntette, és a teljes szöveget olvashatóvá tette. Ebből néhány oldal ma már az Interneten is hozzáférhető.

Bár a könyv még mindig a civilizáció fő alkotása, és bizonyos fajta szövegekhez (pl. regények és versek) mindig szükség lesz rá, valószínű, hogy a referenszműveket a következő öt évben a nyomtatott változat mellett digitális adathordozón is megjelentetik, és egy évtizeden belül bizonyos szakterületeken a digitális kiadványok dominálnak majd. Ugyanígy valószínű, hogy öt évben belül szinte mindegyik kutató, aki igényt tart a legnagyobb nemzeti könyvtári katalógusokhoz való hozzáféréshez, magától értetődő módon rendelkezni fog a digitális szövegek online rendelkezéséhez és fogadásához szükséges technikával. Könnyen lehet, hogy tíz év múlva sok folyóirat nyomtatott változatát már nem fogjuk megtalálni. Az üzlet világában, ahol a hozzáférés gyorsasága létkérdés, hasonló perspektívával számolhatunk. S valóban, a pénzügyi szektor már hosszú ideje digitális hálózatokra támaszkodik a világ tőzsdehíreinek megszerzésében. A könyvtáraknak az a dolguk, hogy felkészüljenek a nyomtatott és a digitalizált publikációk egymás mellett élésére. A könyvtáraknak a könyvtári fejlődés egységének nagyságrendi változásához is hozzá kell szokniuk. Az információ előállításának és közvetítésének digitális eszközei a nemzetközi információcserét mind praktikusabbá és kívánatosabbá teszik. A technika logikája mind nagyobb elektronikus hálózatokhoz vezet el.

A nemzetközi könyvtárügyi bizottságok sokat tettek azért, hogy elősegítsék az információkhoz való hozzáférést az egész világon. Az IFLÁ-n kívül Európában több szervezet is tevékenykedett, pl. az európai tudományos könyvtárak társulása, amely adatbázist állít össze az összes 1830 előtti nyomtatvány regisztrálására. Az európai nemzeti könyvtárak konferenciája elektronikus üzenőrendszert fejleszt ki, hogy figyelemmel kísérhessük a legújabb fejleményeket Európa könyvtárügyében.

Szeretnék kiemelni egy olyan vállalkozást, ahol az Európai Közösség igen sokat tett az együttműködés előmozdítására Európa különböző országainak könyvtárai között. A szakmában CD-BIB-ként emlegetett projekt 1989-től 1993-ig tartott, és a francia-brit CD-ROM együttműködésből kinöve hét európai nemzeti könyvtárra terjedt ki, amelyek bibliográfiai adataikat CD-ROM-on cserélték ki. Ez egy szabványos visszakereső interfész kifejlesztése, illetőleg a géppel

olvasható, de az egymással nem kompatibilis katalógusformátumok szabványos formátumra konvertálása révén valósult meg, sőt, a nem kompatibilis karakterkészletek problémájának kezelésére is tett javaslatot. A projekt keretében elkészült egy CD-ROM, amely részleteket tartalmazott a dán, a holland, a portugál és az olasz nemzeti bibliográfiából. A projekt sikere nem kis részben annak köszönhető, hogy az Európai Közösség ragaszkodott a résztvevők közötti rendszeres kapcsolattartáshoz. A CD-BIB egyike volt azon vállalkozásoknak, amelyek tanúsították a nemzeti könyvtárak képességét és készségét, hogy együtt dolgozzanak egy világosan körülhatárolt és gondosan megtervezett cél érdekében. A konkrét adatcserénél is fontosabbnak bizonyultak az adatcsere elveit ösztönző szabványosítás és összehangolás tágabb kérdései. A projektnek olyan „melléktermékei” voltak, mint a partnerek közötti kiváló munkakapcsolatok megteremtése.

Az európai nemzeti könyvtárak nemrég fórumot alakítottak a szóba jövő új vállalkozások megtervezésére. A megvitatott számos téma között szerepel az elektronikus információs rendszerek számbavétele, a bibliográfiai rekordok, rezümék, tartalomjegyzékek összekapcsolása az eredeti dokumentum szövegével; a nemzeti könyvtárak ellátó tevékenységének modelljei Európára nézve; az elektronikus publikációkat gyűjtő nemzeti könyvtárak módszertani kérdései.

A legtöbb nemzeti könyvtár hagyományosan a kötelempéldány-szolgáltatásra építette gyűjtő tevékenységét. A kötelempéldány-szolgáltatás intézménye Franciaországban jött létre, a XVI. században. Ugyanott 1992 óta többé-kevésbé minden kiadványfajtából kötelempéldány beszerzését írja elő a törvény (a nemzeti könyvtárnak, vagy valamely más kijelölt intézménynek). Nagy-Britanniában a helyzet másképp fest. A ma is érvényes kötelempéldány-törvény 1911-ben keletkezett, és lehetővé teszi, hogy a British Library minden olyan nyomtatvány egy példányát megkapja, amelyet Nagy-Britanniában forgalomba hoztak. A British Library előtt álló egyik kulcsfontosságú feladat tehát az, hogy a nyomtatványokon kívül is beszerezze a teljes brit kiadványtermet, gondozza azt, és hozzáférhetővé tegye. Mivel a jelenlegi kötelempéldány-rendelet nem vesz tudomást az új, digitális adathordozókról, a nemzeti könyvtár gyűjteménye a nemzeti kiad-

ványtermés terén nem lehet teljes. A British Library jelenleg a kötelempéldány-rendeletnek a nem nyomtatott anyagokra való kiterjesztését fontolgatja, számbavéve egy ilyen változtatás feltételeit. Kulcskérdés, hogy a kiadók megértsék az elektronikus tárolás és információtovábbítás fontosságát, hiszen nem léphetünk előre a tárolás és hozzáférés modelljének kidolgozásában a kiadók egyetértése nélkül. Meg kell mutatnunk nekik, hogy ők is nyernének, ha egyetértene a nem nyomtatott anyagok kötelempéldány-szolgáltatójával. (Az amerikai Kongresszusi Könyvtárnak sikerült egy minden részletre kiterjedő egyességre jutnia a CD-ROM-termékek kötelempéldányait illetően, s ez bizonyítja, hogy a két fél meg tud egyezni.)

Az új kötelempéldány-rendelet kidolgozásához nagyon-nagyon sok idő és szervezés szükséges. De mindez eltörpül az elektronikus könyvtári szolgáltatásokhoz szükséges idő, pénz, berendezés és munkaerő mellett. Nem igaz, hogy az elektronikus forradalommal időt takaríthatunk meg. De miközben szeretnénk megragadni az új technika által kínált lehetőségeket, továbbra is nyújtanunk kell hagyományos szolgáltatásokat, a nyomtatványok hatalmas tárolóhelyeitől az olvasótermekig. Amikor kevés a pénzünk – és az mindig kevés –, hogyan oszthatjuk azt el a régi és az új technika között?

Amiben nincs hiány, az a kibicek raja, akik tanácsokat osztogatnak, hogyan költsük el a pénzünket. Vannak, akik irtóznak az új technikától, s azt tartják, hogy kizárólag könyvekre, cédulakatalógusokra és olvasótermekre kell szánnunk a pénzt. Ez egyszerűen abszurdum. Természetesen élnünk kell az új technika előnyeivel. Mások azt tanácsolják, hogy kizárólag az új technikára kellene áldoznunk, hiszen, mint mondják, a könyv halott. Szerintük a digitális dokumentumokkal teli információs „raktár-áruházak” mellett kellene elköteleznünk magunkat. Ez ugyanolyan abszurd álláspont. A magam részéről bizonyosan nem fogom digitalizálni a Magna Chartát vagy a Shakespeare-fóliánsokat csak azért, hogy utána eldobjam az eredetét. Továbbra is felelősségünk a nagyszerű könyv- és kézirat-gyűjteményünk megőrzése. A két véglet helyett a kiadások egyensúlyára törekszünk.

S ez az oka, hogy bár nagy beruházásokat hajtanak végre az új technikában, sok állam

(Nagy-Britannia, Oroszország, Franciaország, Németország és Dánia – hogy csak néhányat említsek Európából) a nemzeti könyvtár új épületeibe is beruháznak. Kettős szerepükből következik az a paradoxon, hogy mialatt az elektronikus jövőre készülünk, még mindig szükségünk van a könyvek és kéziratok nagy méretű tárolóhelyeire. Így indokoljuk azoknak, akiktől a pénzt kapjuk, hogy nemcsak új épületekre van szükségünk, hanem ugyanúgy pénztámogatásra a szolgáltatásaink fejlődéséhez is, hogy olvasóinknak ne kelljen ténylegesen felkeresni ezeket az új épületeket.

Könyvtárnak tervezett épületekre van szükségünk, hogy megfelelően gondoskodni tudjunk a növekvő nyomtatott kiadványtermésről, s ugyanakkor a legtöbbet kell kihoznunk az új technikából, amely rendelkezésünkre áll a nyomtatványok hasznosításához. A fejlett technikát alkal-

mazó kiadói tevékenység pedig fejlett technikát alkalmazó könyvtárakat követel. Itt vagyunk hát, a kommunikáció és kiadói tevékenység egyik legizgalmasabb időszakában, amely egybeesik azazal az időszakkal, amelyben Európa politikai térképe is alapvető változásokon megy keresztül. Könyvtárosként a legjobb helyen állunk, hogy ezt a folyamatot megfigyeljük, de olyan fontos döntéseket is meg kell hoznunk, amelyek segítségével hatást gyakorolhatunk erre a korszakra. Az a kötelességünk, hogy egyszerre több lovat is megüljünk, még jobban bonyolítja a helyzetünket. Sohasem fogunk tudni mindenkit kielégíteni. Csak abban reménykedem, hogy az utókor kedvezően ítél meg bennünket. A tét a közkinccsé tett tudáshoz való akadálytalan hozzáférés.

(Tömörítette: Mándy Gábor)

NEMZETKÖZI KÖZMŰVELŐDÉSI KÖNYVTÁRHÁLÓZAT néven szervezett szakértői munkacsoportot a Bertelsmann Alapítvány, 8 ország (Hollandia, Nagy-Britannia, Németország, Svédország, Kanada, az USA, Ausztrália, Új-Zéland) 9 jeles könyvtárosának részvételével, hogy segítsék elő a tapasztalatcserét országaik könyvtáros-társadalma között, és dolgozzanak ki az időszerű feladatok elvégzésére olyan modelleket, amelyek mindegyikük országában használhatók.

Első, 1996. júliusi összejövetelükön a résztvevők a szakfolyóiratok, az Internet és a könyvtárak évi jelentései anyagának tanulmányozása alapján fogalmazták meg a súlyponti kérdéseket: a minőségi munkaszervezés (TQM), a könyvtárak finanszírozása, a teljesítménymutatók, költség/haszon elemzés, olvasószolgálat, a közművelődési könyvtárak szerepe a "médiatársadalomban", az elektronikus információhordozók használatának értékelése, a könyvtár használóinak és egyéb érdekelteknek bevonása a könyvtár ügyeinek intézésébe, a marketing. - Hat hónapi közös munkával dolgozzák ki modelljeiket, s mindegyik országban publikálják az eredményeket.

(Public Library Journal, 1996. 6.no.)